

Horyzonty Polityki
2025, Vol. 16, N° 57

PIOTR MUSIEWICZ

<http://orcid.org/0000-0001-8725-7412>
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
piotr.musiewicz@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2714

Desekularyzacja w sferze politycznej. Zarys problematyki i badań

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem naukowym jest zaadaptowanie terminu desekularyzacji do nauk o polityce oraz przedstawienie problematyki badawczej związanej z desekularyzacją w sferze politycznej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W celu pogłębienia badań nad współczesnym związkiem religii i polityki sięgnięto po socjologiczną kategorię desekularyzacji i przystosowano ją do badania sfery politycznej. Zastosowano metodę analizy pojęć oraz metodę porównawczą dla terminów bliskoznacznych desekularyzacji, występujących w naukach społecznych. Zastosowano również autorską kategoryzację obszarów badawczych dla desekularyzacji w sferze politycznej.

PROCES WYWODU: Wychodząc od opisu pojęcia sekularyzacji w naukach społecznych i deficytów w wyjaśnianiu rzeczywistości z nim związanych, ukazano zasadność wprowadzenia pojęcia desekularyzacji, a następnie zastosowania go do badania sfery politycznej. Omówiono kilka przykładów desekularyzacji w sferze politycznej i odróżniono ją od implementacji treści religijnych w sferze politycznej. Zaproponowano następnie konkretne obszary, w jakich desekularyzacja w sferze politycznej może być badana.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wyniki przekonują też o aktualności i istotności zjawiska odradzania się religii w sferze politycznej dla rozumienia współczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej, bez porzucania badań nad sekularyzacją. Stwierdzono potrzebę dalszych badań nad desekularyzacją w sferze politycznej, także w związku z napotykanymi problemami.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Rekomenduje się pogłębienie badań nad desekularyzacją w sferze politycznej, w tym badań pozwalających

Sugerowane cytowanie: Musiewicz, P. (2025). Desekularyzacja w sferze politycznej. Zarys problematyki i badań. *Horyzonty Polityki*, 16(57), 69–87. DOI: 10.35765/HP.2714.

na doprecyzowanie kryteriów zwiększania obecności treści religijnych w sferze politycznej.

SŁOWA KLUCZOWE:

desekularyzacja, religia a polityka

Abstract

**DESECULARIZATION OF THE POLITICAL SPHERE.
THE OUTLINE OF THE PROBLEM AND RESEARCH**

RESEARCH OBJECTIVE: The scientific goal is to adapt the term desecularization to political science and to present research issues related to desecularization in the political sphere.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: In order to deepen the research on the contemporary relationship between religion and politics, the sociological category of desecularization was used and adapted to the study of the political sphere. The method of analysis of concepts and the comparative method for terms synonymous with desecularization occurring in social sciences were used. An original categorization of research areas for desecularization in the political sphere was also used.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Starting from the description of the concept of secularization in social sciences and the deficits in explaining reality related to it, the justification for introducing the concept of desecularization and then applying it to the study of the political sphere is shown. Several examples of desecularization in the political sphere are discussed and distinguished from the implementation of religious content in the political sphere. Specific areas in which desecularization in the political sphere can be studied are then proposed.

THE RESEARCH RESULTS: The results also convince about the relevance and significance of the phenomenon of the rebirth of religion in the political sphere for understanding contemporary socio-political reality, without abandoning research on secularization. The need for further research on desecularization in the political sphere was stated, also in connection with the problems encountered.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: It is recommended to deepen research on desecularization in the political sphere, including research that would allow for the clarification of criteria for increasing the presence of religious content in the political sphere.

SŁOWA KLUCZOWE:

desecularization, religion and politics

WSTĘP

Celem niniejszych badań jest zaadaptowanie terminu desekularyzacji do nauk o polityce, z czym łączy się przedstawienie zarysu problematyki badania desekularyzacji w sferze politycznej. Adaptacja ta i przedstawienie problematyki służyć mają pogłębieniu badań związków religii i polityki, w tym szczególnie wypełnianiu luki badawczej nad rosnącym w niektórych miejscach znaczeniem religii w sferze politycznej w świecie współczesnym.

Desekularyzacja pozostaje terminem względnie nowym, powstałym na gruncie socjologii religii pod koniec XX wieku. Jego powstanie związane było – i jest – z potrzebą dostarczania wyjaśnień dla tych zjawisk społecznych, z których rozumieniem słabo radzą sobie dotychczasowe odmiany teorii sekularyzacji. Chociaż w przeciwieństwie do sekularyzacji desekularyzacja nie doczekała się dotąd szerokiego opracowania pozwalającego nazywać ją teorią i w literaturze naukowej mówi się jedynie o koncepcji desekularyzacji (Karpov, 2010, s. 232), to założenia i propozycje wypracowane w jej ramach zdają się być dobrym punktem wyjścia do znajdowania wyjaśnień dla fenomenów wzrostu znaczenia religii w sferze społecznej w niektórych miejscach współczesnego świata. Niniejsze badania skupią się na części sfery społecznej mieszczącej się w obszarze badawczym socjologii, choć niebędącej na ogół jej pierwszorzędym zainteresowaniem, a więc na sferze politycznej.

Przedstawiam pogląd, że dla badania sfery politycznej – w temacie jej związku z religią, zwłaszcza w przypadku badania sytuacji wzrostów znaczenia religii w sferze politycznej – cenne będzie skorzystanie z terminu desekularyzacji. Prezentacja problematyki tego terminu oraz odniesienie go do sfery politycznej poprzedzone będzie omówieniem teorii sekularyzacji w naukach społecznych, co pozwoli na lepsze jego zrozumienie i rozgraniczenie z innymi pokrewnymi terminami. Na koniec zaproponuję cztery obszary badania desekularyzacji w sferze politycznej, które pomogą kategoryzować, mam nadzieję, kolejne badania w temacie – desekularyzację teoretyczną, desekularyzację faktyczną systemu politycznego, normatywną potencjalną oraz pośrednią.

KLASYCZNA TEORIA SEKULARYZACJI

Chociaż termin sekularyzacji upowszechnił się w zachodnim kręgu kultury w XIX wieku, nie posiada wśród badaczy jednego, precyzyjnego znaczenia. W najszerszym ujęciu można ją rozumieć jako „zjawisko rozluźnienia więzi z religią i odchodzenia od zinstytucjonalizowanych form pobożności” (Marianiński, 2017, s. 234). Pionierzy badań nad sekularyzacją – Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber, Émile Durkheim – ukształtowali przekonanie lub przyczynili się do owego ukształtowania, że sekularyzacja jest trwającym, postępującym procesem związanym z modernizacją społeczeństw, procesem zanikania znaczenia religii w obszarze społecznym, politycznym i indywidualnym. Jej miejsce zajmować mają odkrycia naukowe oraz sposoby postępowania i instytucje wyrastające z racjonalnego (rozumianego jako nieposiadający pierwiastka nadprzyrodzonego czy duchowego) obrazu świata. To klasyczne dla teorii sekularyzacji przekonanie rozwijali następnie w XX i XXI wieku, m.in. Bryan Wilson, Steve Bruce, David Voas. Wilson podtrzymywał przekonanie, że sekularyzacja postępuje w sposób nieunikniony w ślad za modernizacją (Wilson, 1998, s. 49) i że kończy się epoka wiary religijnej. Skutkować to ma zmniejszaniem wpływu religii na instytucje społeczne, w tym na władzę polityczną (która przestaje być sankcjonowana przez religię) czy na wiedzę powstającą coraz bardziej pod wpływem badań empirycznych. Bruce przekonywał, że przypadek Wielkiej Brytanii, mającej być wzorem zachodniej demokracji, ma nieść co najmniej na świat zachodni także wzorce sekularyzujące (Bruce, 2002, s. xii; Davie, 2010, s. 89–93). Podobnie analizujący wskaźniki religijności i statystyki na szerszą skalę Voas wskazywał, że z ich studiowania wynika, że Wielka Brytania przestaje być krajem chrześcijańskim i że trend ten ma dowodzić generalnego schyłku religii na świecie (Voas, 2003). Niektórzy badacze, jak były przewodniczący Międzynarodowego Stowarzyszenia Socjologicznego Michael Burawoy, twierdzili nawet, że postępowi sekularyzacji służyć ma i powinna także socjologia jako nauka stosowana (Burawoy, 2005, s. 5).

Klasyczna teoria sekularyzacji oddziaływała nie tylko na socjologię, ale i na nauki o polityce. Przekonanie o schyłkowości religii i jej malejącym znaczeniu dla świata społecznego doprowadziło do dominacji w naukach o polityce przez prawie cały wiek XX paradygmatu, że

w nowoczesnym społeczeństwie funkcjonują już niemal wyłącznie racjonalne (rozumiane jako abstrahujące od religii) mechanizmy wyjaśniania świata i że dla nauk społecznych rola religii jest znikoma (Marczewska-Rytko, 2018, s. 18). Przekonanie to zdawały się umacniać popularne wśród politologów idee Francisa Fukuyamy, przekonującego, że trzecia i ostatnia faza rozwoju państw prowadzi do zwycięstwa systemu liberalno-demokratycznego (Fukuyama, 1996), w którym religia nie odgrywa istotnej roli społecznej. Trudno nie zauważyć, że w kontekście zaniku religii i rozwoju społeczeństw koncepcja Fukuyamy przypomina ujęcie wczesnych socjologów, choć niewątpliwie inspirowana była także determinizmem Hegla.

PÓŹNIEJSZA TEORIA SEKULARYZACJI I JEJ SKUTKI DLA BADANIA RELIGII W SFERZE PUBLICZNEJ

Późniejsza – to znaczy z końca XX wieku – refleksja nad zjawiskiem sekularyzacji doprowadziła do podania w wątpliwość przekonania co do istnienia związku między modernizacją a sekularyzacją. Badacze tacy jak David Martin, Peter Berger czy Grace Davie zaczęli wskazywać na trwający fenomen wzrastania liczebnego wyznawców chrześcijaństwa ewangelikalnego w Ameryce Północnej i Południowej, w Afryce i Azji oraz na społeczny wpływ Kościołów tego nurtu, a także na wciąż silną w początkach XXI wieku pozycję Kościoła katolickiego w Europie Środkowej, zwłaszcza w Polsce (Davie, 2010, s. 101–104). Podkreślano też niezdolność tezy sekularyzacyjnej do wytłumaczenia fenomenu fundamentalizmu religijnego, nadal rozwijającego się we współczesnym świecie, oraz wskazywano na przekonanie, że mamy do czynienia nie tyle z zanikiem religijności, ile ze zmianą jej charakteru (Mariani, 2021, s. 250). Doprowadziło to do wypracowania w ramach nauk społecznych stanowiska, że tendencje społeczno-religijne obserwowane w Europie związane z sekularyzacją nie występują lub nie występują w ten sposób poza Europą i że nie można trendów przemian w Europie uogólniać na resztę świata. Jeszcze dalej w tym kierunku poszli Monika Wohlrab-Sahr i Marian Burchardt argumentujący za istnieniem wielu rodzajów modernizacji, w zależności od tradycji historycznych i czynników kulturowych dominujących w danym regionie (Wohlrab-Sahr & Burchardt, 2012, s. 905). Amerykański badacz

Rodney Stark wezwał wprost do porzucenia idei wczesnej socjologii związanych ze spojrzeniem na religię i do wycofania z języka naukowego terminu sekularyzacji (Stark, 2004, s. 465–475). W efekcie tych i innych wystąpień, mimo że klasyczna teoria sekularyzacji posiada nadal zwolenników – podnoszących zasadniczo nie zakwestionowane twierdzenie o modernizacji niosącej dyferencjację strukturalną, która sprzyja faktycznie zmniejszaniu znaczenia religii w sferze publicznej (Kotyło, 2012, s. 173) – trudno już bronić stanowiska, że postęp sekularyzacji ma charakter jednorodny i uniwersalny.

Podejście szersze i wyważone, uwzględniające wiele uwag zarówno ze strony krytyków teorii sekularyzacji, jak i jej zwolenników, zaprezentował pod koniec XX wieku amerykański badacz pochodzenia hiszpańskiego José Casanova. Przyjmuje jego definicję jako wiodącą dla dalszego wywodu. Casanova wskazał, że to, co uchodzi za teorię sekularyzacji, składa się w istocie z trzech niepowiązanych ze sobą bezpośrednio twierdzeń. Pierwsze dotyczy emancypacji sfery świeckiej od instytucji i norm religijnych, co dokonywać się ma w ramach procesu dyferencjacji. Drugie – odchodzenia w nowoczesnych społeczeństwach od praktyk religijnych i wiary niesionej przez religię. Trzecie – prywatyzacji religii, a więc zmniejszenia się jej obecności w sferze publicznej i ograniczania jej do sfery prywatnej (Casanova, 2007, s. 410–412). Casanova wyjaśniał, że pierwszy obszar jest rdzeniem teorii sekularyzacji i pozostaje dowiedziony, a trend z nim związany jest postępujący; drugi może być – i bywa – kwestionowany w badaniach dla poszczególnych społeczeństw; trzeci proces także jest faktem, lecz mającym charakter raczej trendu historycznego niż składnika strukturalnego nowoczesności czy sekularyzacji – w związku z czym może zaistnieć proces odwrotny, tj. deprywatyzacji religii w nowoczesnym społeczeństwie.

Modyfikacja teorii sekularyzacji oddziaływała też, z pewnym opóźnieniem, na nauki o polityce, w których na początku XXI wieku zaczęto formułować wyraźną potrzebę uwzględniania w badaniach czynnika religijnego i jego wpływu na rzeczywistość społeczno-polityczną (Kettel, 2012; Grzymala-Busse, 2012).

Dalszym efektem weryfikacji tezy sekularyzacyjnej stało się też powstanie alternatywnego paradygmatu w naukach społecznych. O ile w klasycznej teorii sekularyzacji wyjaśniano przyczyny obecności religii w świecie społecznym, o tyle na skutek późniejszych badań

pojawił się postulat, aby badać raczej przyczyny braku religii (Davie, 2010, s. 103). Zwolennicy takiego podejścia przyjmują założenie, że religia, wraz z jej obecnością w życiu społecznym, jest zjawiskiem normalnym, pozostającym „rzeczywistością ludzkiej natury” (Beckwith, 2018, s. 279). Niektórzy podejmujący się analizy szerszego kontekstu sekularyzacji wskazują, że odradzanie się religijności pozostaje przejawem procesu nakierowanego na zakwestionowanie dziedzictwa Oświecenia (Corm, 2007). W tym kontekście – ujęcia religii jako naturalnego elementu rzeczywistości społecznej – dla części badaczy problematyczna stała się „naturalność” procesu sekularyzacji, co skłoniło ich do poszukiwania terminu, który bardziej autentycznie korespondowałby z przemianami religii w sferze społecznej.

DESEKULARYZACJA

Wobec odkryć o stosunkowo silnym wpływie społecznym religii w krajach pozaeuropejskich Peter Berger, przyjąwszy stanowisko o religii jako naturalnym zjawisku społecznym, zaproponował użycie terminu desekularyzacji (Berger, 1999, s. 2), choć nie sprecyzował bezpośrednio jego znaczenia ani w tym dziele, ani w innych. Omawiający myśl Bergera Janusz Mariański wnioskował, że generalnie termin ten można zdefiniować jako „odradzanie się religii w życiu publicznym” (Mariański, 2021, s. 150). Szerszą definicję na podstawie propozycji Bergera, jak też definicji sekularyzacji Casanovy, sformułował Vyacheslav Karpov, według którego desekularyzacja to

proces będący przeciwieństwem sekularyzacji, poprzez który religia ponownie ukazuje swój społeczny wpływ, będący reakcją na wcześniejsze i/lub obecnie towarzyszące jej procesy sekularyzacyjne. Proces ten manifestuje się jako połączenie pewnych lub wszystkich z następujących tendencji: a) zbliżenie pomiędzy wcześniej zsekularyzowanymi instytucjami i normami religijnymi, zarówno formalnymi, jak i nieformalnymi; b) ożywienie wierzeń i praktyk religijnych; c) powrót religii do sfery publicznej (deprywatyzacja); d) ożywienie obecności religijnej w rozmaitych kulturowych subsystemach, w tym w sztuce, filozofii, literaturze oraz zmniejszenie się względnego wpływu nauki na ożywiającą rolę religii w tworzeniu i podtrzymywaniu obrazu świata; e) redefinicja obszarów wraz z zamieszkującą je populacją według przynależności religijnej oraz wpływu religii na gospodarkę itp. (Karpov, 2010, s. 250).

Definicja ta, wraz z dalszą analizą koncepcji desekularyzacji Karpova, zachęca do badania szeroko rozumianej sfery publicznej pod kątem odradzania się w niej obecności religii. Socjologowie idący w tym kierunku co Karpov koncentrują się jednak na obecności religii w sferze społecznej, to znaczy na liczbach osób podejmujących praktyki religijne, na deklaracjach przynależności denominacyjnej, na przemianach charakteru religii zmierzających ku popularności religijności bardziej zindywidualizowanej i odpowiadającej na subiektywne potrzeby, na liczbie i wpływie społecznych Kościołów i wspólnot religijnych, na nowych ruchach religijnych (Mariański, 2021, s. 158–166). W ramach współczesnych badań nad desekularyzacją brakuje natomiast koncentracji na sferze politycznej, mimo iż Karpov podkreślał rolę czynników politycznych także w tym kontekście (Karpov, 2010, s. 253–254). Socjologowie dostrzegają nierzadko wzrastającą rolę czynnika religijnego także w świecie politycznym, lecz nie pogłębiają badań bezpośrednio nad sferą polityczną. Przykładem mogą być odrodzenia religii w sferze publicznej w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku wskazywane m.in. przez Łukasza Kutylę, takie jak zwycięstwo w Knesecie w 1977 r. syjonistycznego ugrupowania Menachema Begina wspieranego przez ortodoksyjne ugrupowania religijne w Izraelu, prezydentury Jimmy’ego Cartera i Ronalda Reagana, którzy eksponowali chrześcijańską wiarę w życiu publicznym i sprzyjali rozwojowi chrześcijaństwa ewangelikalnego, czy też rewolucja islamska w Iranie w 1979 r. doprowadzająca do ogłoszenia republiki islamskiej (Kutyló, 2012, s. 159–160).

DESEKULARYZACJA, DEPRYWATYZACJA, NAUKI O POLITYCE

Przedstawione powyżej rozważania przekonują o niewystarczalności socjologii religii w badaniach nad terminem, który powstał w jej ramach. Trudno jednak prowadzić badania nad desekularyzacją przy użyciu terminów samych tylko nauk o polityce, skoro termin ten jak dotąd – inaczej niż w przypadku sekularyzacji – nie był w naukach tych używany. Wynika to niewątpliwie z opóźnienia w recepcji późniejszej teorii sekularyzacji w ramach nauk o polityce.

Kształtującą się subdyscypliną politologii, w kręgu zainteresowania której znaleźć się może desekularyzacja sfery politycznej, wydaje się politologia religii. Chociaż w postulowanym zakresie jej zagadnień tematycznych przedstawionym przed Ryszarda Michalaka w 2014 r. bezpośrednio nie wymieniono desekularyzacji, ani odrodzenia religii w sferze publicznej, pojawiły się terminy pokrewne – sekularyzacji, prywatyzacji i deprywatyzacji religii oraz „implementacji treści i zasad religijnych lub filozoficzno-religijnych w sferze politycznej” (Michalak, 2014, s. 8-9). Podobny punkt zainteresowań dla politologii religii – „sekularyzacja, prywatyzacja i deprywatyzacja religii” wyróżniła Maria Marczevska-Rytko (2018, s. 24–25).

Przy zestawieniu terminów polskich badaczy z opisem desekularyzacji nakreślonym przez Karpova szczególnie interesująco brzmieć będą dwa fragmenty definicji tego ostatniego – tzn. „powrót religii do sfery publicznej (depriwatyzacja)” oraz „zbliżenie pomiędzy wcześniej zsekularyzowanymi instytucjami i normami religijnymi, zarówno formalnymi, jak i nieformalnymi” (Karpov, 2010, s. 250). Jeśli chodzi o pierwszy z nich, zarówno socjologia, jak i politologia już go używają. Chociaż Michalak przy omawianiu zakresu badań politologii religii depriwatyzacji religii nie definiował, umieścił przy niej przypis odwołujący się (jak czyni wielu badaczy tej tematyki) do *Religii publicznych w nowoczesnym świecie* Casanovy. Ponieważ w związku z jego ustaleniami termin depriwatyzacji religii zagospodarowany został do oznaczenia tendencji przeciwnej niż prywatyzacja religii – a więc wiąże się (tylko) z jednym z trzech obszarów sekularyzacji – to desekularyzacja daje szersze pole do badania powrotu religii w sferze społeczno-politycznej niż depriwatyzacja. Innymi słowy Casanova poprzez depriwatyzację przewidywał możliwość powrotu religii jedynie w sferze publicznej, rozumianej przez niego jako sfera społeczeństwa obywatelskiego, nie przeczuwał natomiast opcji powrotu religii do dyferencjonowanych instytucji społecznych i politycznych (do pierwszego obszaru w swojej definicji); desekularyzacja w sferze politycznej przewiduje natomiast możliwość badania jednego i drugiego. Patrząc bardziej konkretnie, do badań w ramach nauk o polityce miałyby zastosowanie zwłaszcza dwa aspekty definicji desekularyzacji Karpova (a więc dwa odwrócone aspekty sekularyzacji Casanovy), tj. zbliżenie pomiędzy wcześniej zsekularyzowanymi instytucjami i normami religijnymi oraz powrót religii do sfery publicznej. Wydaje się, że na poziomie ogólnym byłaby

to właściwa definicja desekularyzacji w sferze politycznej i taką też proponuję.

IMPLEMENTACJA TREŚCI RELIGIJNYCH W SFERZE POLITYCZNEJ A DESEKULARYZACJA

Innym pojęciem bliskim desekularyzacji sfery politycznej jest wspomniana implementacja treści i zasad religijnych w życiu politycznym. W monografii pod redakcją R. Michalaka (2016) zaobserwować można szerokie rozumienie terminu, obejmujące nade wszystko koncepcje implementacji zasad religijnych (myśl polityczno-religijną) różnych grup religijnych i myślicieli, ale też implementację rozumianą jako recepcję myśli polityczno-religijnej w innym nurcie, poglądy społeczeństwa na obecność religii w sferze publicznej, zarys badań geopolityki religii, działalność społeczną podmiotów religijnych, badanie związku religijności z poziomem frekwencji wyborczej (Michalak, 2016, s. 10–11). W pracy znajdują się dwa rozdziały, traktujące o implementacji w sposób wąski – który należałoby zdefiniować *stricte* jako wprowadzenie zasad religijnych do porządku polityczno-prawnego państwa; rozdziały te podejmują problematykę odwołań do Boga i wartości religijnych w konstytucjach Polski w XX wieku i zagadnienie wprowadzania od czasów reformacji zasad religijnych do systemu politycznego oraz postępującej odwrotności tego procesu (Skorut, 2016; Masłowska, 2016). W odróżnieniu od tego wąskiego ujęcia szerokie charakteryzowałoby się zatem podejściem ukazującym idee i poglądy na temat implementacji zasad religijnych w życiu politycznym.

Trudno dziwić się dominacji badań nad implementacją w ujęciu szerokim nad liczbą badań w ujęciu wąskim. Zwłaszcza we współczesnej kulturze zachodniej odradzanie się religii odbywa się raczej w ramach funkcjonowania społeczeństwa niż systemu politycznego (Kotyło, 2012, s. 173). Związane jest to z paradygmatem demokracji liberalnych o wydzieleniu i oddzieleniu sfery religijnej od politycznej (co jest zgodne także z dyferencjacją strukturalną) i ma być, wedle założeń liberalizmu, projektem uniwersalnym. Analizujący kontekst funkcjonowania współczesnych religii Casanova stwierdził, że „ostatecznie tylko religie publiczne na poziomie społeczeństwa obywatelskiego są zgodne ze współczesnymi uniwersalistycznymi zasadami

i ze współczesnymi zróżnicowanymi strukturami” (Casanova, 2005, s. 362). Uświadomienie sobie tego kontekstu ideowo-politycznego ogranicza zatem możliwości implementacji zasad religijnych do życia politycznego *sensu stricto* (w rozumieniu wąskim). Mała liczba badań przeprowadzonych nad tym tematem bierze się więc nie tylko z braku dostrzegania czynnika religijnego w sferze politycznej, ale i z ograniczonych możliwości zaistnienia tego czynnika we współczesnych demokracjach liberalnych. Te ograniczone możliwości nie dezawuuują potrzeby badań nad obecnością religii w sferze politycznej w świecie zachodnim, lecz czynią badania te jeszcze bardziej ciekawymi i potrzebnymi, skoro fenomeny zwiększania takiej obecności – także w rozumieniu wąskim – mimo założeń demokracji liberalnych w demokracjach tych miewają faktycznie miejsce.

W perspektywie nauk o polityce desekularyzację sfery politycznej, rozumianą przez pryzmaty dwóch aspektów desekularyzacji Karpova, można by też definiować jako generalnie rozumianą implementację, choć zastrzegając, że desekularyzacja sfery politycznej będzie pojęciem węższym niż owa implementacja, gdyż chodzić będzie w niej o takie wprowadzenie w sferze politycznej owych treści i zasad religijnych, które wystąpi po uprzedniej sekularyzacji sfery politycznej. Oznacza to, że badanie desekularyzacji sfery politycznej powinno z definicji kłaść nacisk na poprzedni stan i kontekst (polityczny, historyczny, społeczny, religijny) implementacji treści i zasad religijnych w życiu politycznym, choć oczywiście nie ograniczy się do niego. Jeśli w wyniku badania okaże się, że implementacja treści i zasad religijnych w życiu politycznym nastąpiła nie po sekularyzacji, wówczas zjawisko takie trzeba będzie nazwać po prostu wzrostem obecności religii w sferze politycznej lub implementacją zasad religijnych w sferze politycznej (Karpov, 2010, s. 235–237).

PRZYKŁADY DESEKULARYZACJI W SFERZE POLITYCZNEJ

Przykładem desekularyzacji w sferze politycznej, który później sklasyfikuję, mogą być ustawy uchwalane w państwach w Europie Środkowo-Wschodniej po roku 1989 r., mające na celu zagwarantowanie swobody funkcjonowania Kościołów i związków wyznaniowych

w sferze publicznej oraz – w niektórych przypadkach – gwarancje wspierania funkcjonowania Kościołów w pewnych obszarach przez państwo. Normy takie były wyrazem desekularyzacji, ponieważ poprzedził je w tym regionie niemal półwieczny okres sekularyzacji – zmniejszania roli religii w życiu społecznym, dokonywany nade wszystko środkami politycznymi w czasach rządów komunistycznych – była to więc sekularyzacja „odgórna”. Po ustaniu tego okresu komunistycznej sekularyzacji i w reakcji na niego następowało – w różnych krajach w różnym stopniu – przywracanie społecznej pozycji Kościołów, także środkami politycznymi.

Niektóre przypadki określane jako wzrost religijności w sferze publicznej – a więc niebędące desekularyzacją w rozumieniu Karpova – mogą okazać się jednak desekularyzacją w sferze politycznej. Dla Karpova przykładem wzrostu religijności nie będącym desekularyzacją są dane pochodzące z badań Finkego i Starka wykazujące, że w latach 1776–2000 w Ameryce Północnej nastąpił przyrost osób deklarujących swoją przynależność religijną (od 17 do 62 procent); przyrost ten nie wystąpił w odpowiedzi na sekularyzację, lecz był stopniowy i w miarę ciągły (Finke & Stark, 2005). Czy wzrost ten – lub inny wzrost zaangażowania religijnego w Stanach Zjednoczonych – przełożył się na desekularyzację w sferze politycznej kraju? Z pewnością wzrost wskaźników religijności w Stanach Zjednoczonych, związany w dużej mierze z przyrostem liczebnym i wzrostem zaangażowania społecznego w ramach chrześcijaństwa ewangelikalnego, stworzył większy potencjał oddziaływania na władze polityczne, również w zakresie uchwalanych norm. Biorąc pod uwagę deklaracje celów działań części Kościołów ewangelikalnych, wśród których znajduje się dążenie do prawnego zagwarantowania ochrony życia poczętego (rezolucja z Atlanty 1991 r. i z Columbus z 2015 r.), wydaje się, że może istnieć związek między wzrostem chrześcijaństwa ewangelikalnego w USA a uchwalaniem praw stanowych w południowych stanach USA w roku 2019 i później, które ograniczały możliwość przerywania ciąży po 6. tygodniu życia z wyjątkiem sytuacji zagrożenia życia matki (tzw. *Heartbit bills*). Precyzyjniejsze wykazanie tego związku wymagać będzie odrębnych badań.

Przyjmując, że większe gwarancje prawne w zakresie ochrony życia poczętego w USA były faktycznie wynikiem wzrostu religijności w tym kraju (gwarancje takie nie muszą mieć wszak koniecznie

związku z religią, lecz mogą być inspirowane racjami naturalnymi; wydaje się jednak, że w USA czynnik religijny w tym przypadku miał istotne znaczenie), wypadałoby mówić także o wzroście religijności w sferze politycznej. O ile jednak w sferze społecznej wzrost religijności mógł być w jakimś sensie w miarę stały, o tyle w sferze politycznej uchwalane prawa stanowe dotyczące ochrony życia poczętego stanowiły raczej reakcję na poprzedni stan porządku politycznego w tym obszarze – porządku, w którym wystąpiła sekularyzacja sfery politycznej. Treść wielu praw stanowych dotyczących ochrony życia poczętego poszła wszak w przeciwnym kierunku, niż wynikałoby to z nauki i zaleceń największych Kościołów w USA – w kierunku zmniejszającym wpływ treści religijnych w życiu politycznym. Dlatego też działania odwrotne – usiłujące przywrócić w życiu politycznym treści pochodzące z religii, działania widoczne wyraźnie w latach 2019–2022, mające wyraz zwłaszcza w normach stanowych, należy nazwać desekularyzacją sfery politycznej, nawet jeśli wynikały one w jakiejś mierze ze wzrostu religijności (nie z desekularyzacji w sensie socjologicznym). Może zatem zaistnieć desekularyzacja w sferze politycznej bez desekularyzacji w sferze społecznej.

CZTERY OBSZARY DESEKULARYZACJI W SFERZE POLITYCZNEJ

W przypadku desekularyzacji w sferze politycznej proponuję cztery obszary jej badań. Pierwszy – teoretyczny lub teoretyczno-ideowy – odpowiadałby z grubsza rozumieniu szerokiego implementacji zasad religijnych, obejmowałby zatem rozmaite koncepcje zwiększania obecności religii w sferze politycznej, poglądy na ten temat poszczególnych organizacji, osób i grup (w tym niewątpliwie przywódców organizacji religijnych oraz polityków). Byłaby to generalnie obecność idei desekularyzacyjnych w przestrzeni publicznej, do których można też zaliczyć obecność symboli religijnych w miejscach publicznych.

Drugi obszar obejmowałby badanie zwiększania obecności treści religijnych w systemie politycznym rozumianym neoinstytucjonalnie, czyli w instytucjach politycznych, normach polityczno-prawnych (konstytucje, ustawy, normy niższego rzędu) oraz działaniach politycznych podejmowanych w ramach wyznaczanych przez instytucje

polityczne (Antoszewski, 2012, s. 8). Z obszaru tego proponuję wydzielić działania polityczne, przenosząc je do oddzielnej kategorii (desekularyzacji normatywnej potencjalnej), pozostałą zaś obecność treści religijnych w systemie politycznym traktować jako faktyczną deseekularyzację systemu politycznego (lub rozumienie wąskie). Dotyczyłaby ona uchwalanych faktycznie konstytucji, preambuł, ustaw, innych aktów normatywnych, deklaracji instytucji politycznych, wnoszących do porządku normatywnego państwa treści religijne. Przykładem takiej deseekularyzacji może być preambuła konstytucji Węgier uchwalonej w 2011 r., deklarująca, że Węgry za sprawą świętego króla Stefana stały się częścią chrześcijańskiej Europy, oraz doceniająca rolę chrześcijaństwa dla trwania narodu węgierskiego.

Do deseekularyzacji normatywnej potencjalnej zaliczą się natomiast działania i inicjatywy polityczne w ramach systemu politycznego, proponujące wprowadzenie do systemu treści religijnych, które jednak nie doprowadziły do zmiany porządku normatywnego (np. projekty ustaw i inicjatyw obywatelskich, które nie zostały uchwalone). Sądzę, że mogą być to także debaty parlamentarne i publiczne, w których jako uzasadnienia inicjatyw i projektów politycznych pojawiają się argumenty religijne. Przykładem jednego i drugiego zarazem mogą być badania Grzegorza Maronia analizującego argumenty religijne w czasie debaty parlamentarnej w polskim Sejmie VIII kadencji, szczególnie padające w czasie dyskusji nad projektami mającym zwiększać zakres ochrony życia poczętego (Maroń, 2016).

Czwarty obszar deseekularyzacji w sferze politycznej obejmowałby nie tyle propozycje – koncepcje – deseekularyzacji, ile faktyczne zwiększenie w systemie politycznym możliwości oddziaływania społecznego lub społeczno-politycznego czynnika religijnego. Deseekularyzacją taką byłoby zwiększenie konstytucyjnych i/lub ustawowych wolności dla funkcjonowania organizacji religijnych w danym państwie, zwiększanie wsparcia finansowego przekazywanego przez państwo na rzecz organizacji religijnych, zwolnień z podatków, czy zwiększanie możliwości społecznego oddziaływania organizacji religijnych w obszarze edukacji (więcej godzin religii, większe możliwości zakładania religijnych szkół czy uczelni). Przykładem takiego obszaru są wspomniane ustawy państw Europy Środkowo-Wschodniej uchwalone w roku 1989 i później zwiększające możliwości oddziaływania społecznego Kościołów. Taki obszar deseekularyzacji nazwę obszarem pośrednim.

WYBRANE PROBLEMY BADAŃ NAD DESEKULARYZACJĄ W SFERZE POLITYCZNEJ

Niewątpliwie przedyskutowania i ustalenia wymaga kwestia, kiedy daną treść w którymś z obszarów desekularyzacji w sferze politycznej uznać należy za treść religijną. Istnieć tu będzie zapewne kilka odpowiedzi. Pierwsza za treść taką uzna tylko idee czerpane bezpośrednio z religii lub organizacji religijnych wraz z uzasadnieniem religijnym (formalnie wykluczonym w państwach demokracji liberalnej). Druga za treść taką uznawać będzie np. normy czerpiące swą inspirację z religii czy nauki organizacji religijnych, lecz posiadające inne, niereligijne uzasadnienie ich adekwatności w oficjalnym procesie ustawodawczym; nie wyklucza to argumentów religijnych np. w parlamentarnej dyskusji nad ustawą, jak było w przypadku dyskusji nad prawem aborcyjnym w Polsce. Wspomniana dyskusja pokazuje, że oficjalne uzasadnienia niektórych projektów nie są – i w warunkach demokracji liberalnej zapewne nie mogą być uzasadnieniami kompletnymi i do końca rzeczywistymi, skoro *de facto* dużą rolę w powstawaniu projektów tych odgrywa czynnik religijny. Badania w tym kierunku będą musiały poddać weryfikacji poszczególne projekty i normy, sprawdzając, czy – a jeśli tak, to na ile – pochodzą one z przesłanek religijnych. Nie ułatwia sprawy fakt, że część współczesnych norm może mieć zupełnie świeckie uzasadnienie i faktycznie świecką proveniencję, a pokrywać się treściowo z zasadami religijnymi (np. programy wsparcia dla rodzin uchwalane w wielu krajach Europy są zbieżne z postulatami katolickiej nauki społecznej). Przy innym z kolei rozumieniu sekularyzacji, zaprezentowanym przez Carla Schmitta, wiele współczesnych pojęć byłoby zsekularyzowanymi pojęciami teologicznymi (np. idea równości obywateli wobec prawa to przekształcona idea równości wszystkich ludzi przed Bogiem) – idąc tym tropem, należałoby stwierdzić być może nieustającą obecność silnych wątków religijnych w polityce. Mam nadzieję, że dalsze badania będą mogły rzucić więcej światła na tego rodzaju dylematy.

Aby nie popadać w skrajność radykalnego odejścia od tezy sekularyzacyjnej, trzeba podkreślić, że badania desekularyzacji w sferze politycznej mogą – i powinny – występować jednocześnie z badaniem nie tylko desekularyzacji sfery społecznej, ale i z badaniem

sekularyzacji – w tym sekularyzacji „odgórnej”, dokonywanej przez władze polityczne (Karpov, 2010, s. 235). Rzeczywistość społeczno-polityczna nie jest prosta i łatwa w badaniu – stanowi fenomen złożony, w którym jednocześnie może dochodzić do sekularyzacji jednych obszarów i desekularyzacji drugih, także w sferze politycznej (Davie, 1999, s. 65–84). Dlatego badanie desekularyzacji sfery politycznej pozostaje siłą rzeczy badaniem fragmentu obrazu społeczno-politycznego, lecz właśnie ten fragment wydaje się dziś szczególnie wart zainteresowania, z uwagi na wspomnianą lukę badawczą nad desekularyzacją w obszarze politycznym.

Berger wskazywał, że odrodzenie religii, zapewne także w sferze politycznej, miewa bardzo populistyczny charakter i nie obejmuje najczęściej tzw. elit kulturalnych (Berger, 2012, s. 313–316). Badania nad desekularyzacją sfery politycznej warto istotnie poszerzyć o wyjaśnienie jej charakteru, a zwłaszcza przyczyn tego zjawiska. Wśród możliwych jej przyczyn można wymienić m.in. niechęć do nowoczesności, do zsekularyzowanych elit i do zsekularyzowanego państwa ze strony niektórych nurtów religijnych (Berger, 1999), inne strukturalne napięcia o charakterze politycznym w społeczeństwie otrzymujące swój wyraz w formach i dążeniach religijnych (Kotyło, 2012, s. 174), potrzeby religijne, kryzys świeckości i idei postępu (Kotyło, 2012, s. 164), słabość znajdowania skutecznych zastosowań dla religii w nowoczesnym społeczeństwie (Beyer, 2005, s. 144), problemy społeczne nierozwiązywane przez władze państwowe (np. ubóstwo, kryzys instytucji rodziny). Katalog ten warto poszerzyć i pogłębić w ramach dalszych badań.

ZAKOŃCZENIE

Mimo pewnych racji niesionych przez klasyczną teorię sekularyzacji, związanych z postępem dyferencjacji strukturalnej i wpływem tego zjawiska na zmniejszanie się znaczenia religii w sferze społecznej, istnieją we współczesnym świecie, także zachodnim, próby, niekiedy udane, implementacji treści religijnych do sfery politycznej, które – jeśli występują w reakcji na wcześniejszą sekularyzację sfery politycznej – należy nazwać desekularyzacją w sferze politycznej. Z uwagi na dominację przez długi czas w naukach społecznych paradygmatu

sekularyzacyjnego temat desekularyzacji sfery politycznej pozostaje mało zbadany i jest podejmowany jedynie w ogólniejszych ujęciach relacji między religią a polityką bądź w ramach rodzącej się politologii religii – w jednym i drugim przypadku bez użycia terminu desekularyzacji sfery politycznej. Termin ten, wraz z bardziej szczegółowymi obszarami politycznymi, jakich może dotyczyć, okazuje się przydatny w zmniejszeniu istniejącej luki badawczej i postępie badań nad obecnością religii w życiu politycznym.

Niniejszy artykuł nie rości sobie ambicji do kompleksowego przedstawienia zagadnienia badań relacji między religią i polityką ani nad ich częścią, jaką będzie desekularyzacja sfery politycznej. Zarysowanie genezy badań nad desekularyzacją i próba adaptacji terminu do nauk o polityce służyć ma także wskazaniu na problemy, z jakimi mierzą się i będą się mierzyć badacze podejmujący tę tematykę, jak też możliwych kierunków rozwoju dalszych badań w tym temacie, do których zaliczyć należy pogłębienie i poszerzenie kategoryzacji obszarów desekularyzacji w sferze politycznej, dalsze badania w poszczególnych obszarach – w tym nad uzasadnieniami projektów norm politycznych niosących treść religijną i nad sposobem weryfikacji, kiedy można mówić o takiej właśnie treści – czy dalsze badania nad przyczynami desekularyzacji w sferze politycznej w konkretnych przypadkach.

BIBLIOGRAFIA

- Beckwith, F.J. (2018). Is Religion Special? More Likely Than Not! W D. Boonin (Red.), *The Palgrave Handbook of Philosophy and Public Policy* (s. 277–289). Boulder: Palgrave Macmillan.
- Berger, P. (1999). The Desecularization of the World: A Global Overview. W P. Berger (Red.), *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics* (s. 1–18). Washington: Grand Rapids.
- Berger, P. (2012). Further Thoughts on Religion and Modernity. *Society*, 49, 313–316.
- Beyer, P. (2005). *Religia i globalizacja*. T. Kunz (Tłum.). Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead. The Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.

- Burawoy, M. (2005). For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70, 1–5.
- Casanova, J. (2005). *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*. T. Kunz (Tłum.). Kraków: Nomos.
- Casanova, J. (2007). *Deprywatyzacja religii*. W W. Piwowarski (Red.), *Socjologia religii*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”, 409–428.
- Corm, G. (2007). *Religia i polityka w XXI wieku*. E. Cyłwik (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Davie, G. (1999). Europe: The Exception that Proves the Rule. W P. Berger (Red.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics* (s. 65–84). Washington: Grand Rapids.
- Davie, G. (2010). *Socjologia religii*. R. Babińska (Tłum.). Kraków: Nomos.
- Finke, R., & Stark, R. (2005). *The Churching of America, 1776–2005*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Fukuyama, F. (1996), *Koniec historii*. T. Bieroń & M. Wichrowski (Tłum.). Kraków: Znak.
- Grzymala-Busse, A. (2012). Why Comparative Politics Should Take Religion (More) Seriously. *Annual Review of Political Science*, 15, 421–442.
- Karpov, V (2010). Desecularization: A Conceptual Framework. *Journal of Church and State*, 52(2), 232–270.
- Kettel, S. (2012). Has Political Science Ignored Religion? *Political Science and Politics*, 1, 93–100.
- Kotyło, Ł. (2012). *Teorie socjologiczne a religia. Między sekularyzacją a desekularyzacją*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Mariański, J. (2017). Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy, *Relacje Międzykulturowe*, 1, 231–257.
- Marczewska-Rytko, M. (2018). Politologia religii jako subdyscyplina religioznawstwa i/lub nauk o polityce. W M. Marczewska-Rytko & D. Maj (Red.), *Politologia religii* (s. 17–34). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Mariański, J. (2021). *Peter Ludwig Berger (1929–2017) – przejście od teorii sekularyzacji do desekularyzacji*. Lublin: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych.
- Maroń, G. (2019). Argumenty religijne w procesie ustawodawczym w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej VIII kadencji, *Przegląd Sejmowy*, 4(153), 49–69.
- Masłowska, M. (2016). Między implementacją a deimplementacją elementów religijnych w sferze publicznej Finlandii. W R. Michalak (Red.), *Implementacja zasad religijnych w sferze politycznej* (s. 211–222). Zielona Góra: Wydawnictwo Morpho.

- Michalak, R. (2014). Wstęp. Politologia religii – postulowana subdyscyplina politologii. W R. Michalak (Red.), *Religijne determinanty polityki* (s. 5–14). Zielona Góra: Wydawnictwo Morpho.
- Michalak, R. (2016). Wstęp. Implementacja zasad religijnych w sferze politycznej jako podstawowy cel badań w zakresie politologii religii. W R. Michalak (Red.), *Implementacja zasad religijnych w sferze politycznej* (s. 5–8). Zielona Góra: Wydawnictwo Morpho.
- Skorut, P. (2016). Odwołanie do Boga i wartości religijnych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej w XX wieku jako element bezpieczeństwa reżimu politycznego i kulturowego. Analiza tematu w porównaniu z wybranymi przykładami konstytucji państw europejskich w XX wieku. W R. Michalak (Red.), *Implementacja zasad religijnych w sferze politycznej* (s. 115–128). Zielona Góra: Wydawnictwo Morpho.
- Stark, R. (2004). SSSR Presidential Address, 2004. Putting an End to Ancestor Worship. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43(4), 465–475.
- Voas, D. (2003). Is Britain a Christian Country? W P. Avis (Red.), *Public Faith? The State of Religious Belief and Practice in Britain*. London: Society of Promoting Christian Knowledge, 92–105.
- Wilson, B. (1998). The Secularization Thesis: Criticism and Rebuttals. W R. Laermas, J. Billiet, & B. Wilson (Red.), *Secularization and Social Integration: Papers in Honour of Karel Dobbelaere* (s. 45–66). Leuven: Leuven University Press.
- Wohlrab-Sahr, M., & Burchardt, M. (2012). Multiple Secularities: Toward a Cultural Sociology of Secular Modernities. *Comparative Sociology*, 11, 875–909.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>